

Dr hab. Andrzej Wrzyszczyk, prof. UMCS
Katedra Historii Państwa i Prawa
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej
w Lublinie

Lublin 25.10.2022 r.

OPINIA

o rozprawie doktorskiej Pani magister Edyty Włodarczyk-Czech p.t. „Stosunek państwa do zakonów katolickich w województwie wrocławskim w latach 1945-1956”, Wrocław 2022, ss. 372.

1. Problematyka badawcza.

Tematyka pracy doktorskiej została zdefiniowana bardzo precyzyjnie. Należy docenić trafność decyzji Doktorantki i jej Promotora, zarówno w odniesieniu do zakresu merytorycznego, jak i w wyznaczeniu nie budzących żadnych wątpliwości granic chronologicznych. Trzeba też koniecznie podkreślić, że problematyka rozprawy mieści się nie tylko w obrębie dyscyplin historycznoprawnych, ale wpisuje się niewątpliwie także w dorobek nauki polskiego prawa wyznaniowego. Różne stany faktyczne z lat 40-tych i 50-tych XX wieku przytoczone w niniejszym opracowaniu mogą zostać skonfrontowane z obecnym położeniem prawnym zakonów funkcjonujących na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Doceniam tu szczególnie wiedzę i doświadczenie Pana Profesora Józefa Koredczuka, który niejednokrotnie potrafił udowodnić swoje bardzo wszechstronne spojrzenie na potrzebę zapełniania luk badawczych w

różnych aspektach polskich nauk historycznoprawnych oraz prawa wyznaniowego.

2. Konstrukcja pracy.

Podział rozprawy na cztery rozdziały oparty został na kryterium merytorycznym, ale wewnątrz rozdziałów wyodrębniono podrozdziały, często wykorzystując porządek chronologiczny. Rozwiązanie to należy uznać co do zasady za prawidłowe. Dominująca płaszczyzna rzeczowa uzupełniona została o aspekty historyczne. Praca zawiera także wstęp, zakończenie i bibliografię, uzupełnieniem jest wykaz skrótów, spis tabel oraz aneks zawierający mapy.

Wstęp jest formalnym elementem rozprawy doktorskiej, który często sprawia duże trudności doktorantom. Z satysfakcją stwierdzam, że Pani mgr Edyta Włodarczyk-Czech poradziła sobie doskonale z przygotowaniem tego fragmentu pracy. Zawarła we wstępie: uzasadnienie wyboru tematu, cele pracy, tezy badawcze, zakres terytorialny oraz cezurę czasową, wyjaśnienie podstawowych pojęć, źródła i metody pracy, omówienie dotychczasowego stanu badań. Nie znajduję żadnego innego zagadnienia, które należałoby jeszcze w tym miejscu omówić. Po lekturze wstępu Czytelnik otrzymuje jasną informację, co znajdzie na kartach rozprawy.

Rozdział I ma charakter wprowadzający. Autorka przedstawiła w nim status prawny Kościoła rzymskokatolickiego na „ziemiach odzyskanych” przez Polskę po drugiej wojnie światowej. Zajął się zarówno przepisami prawa państwowego, jak i regulacjami prawa kościelnego. W odniesieniu do zakonów sięgnęła nie tylko do przepisów prawa kanonicznego, ale scharakteryzowała także politykę państwa w stosunku do tej części społeczności Kościoła. Trzy kolejne rozdziały dotyczą właściwej treści rozprawy i omawiają sytuację zakonów katolickich w województwie wrocławskim w latach 1945 – 1956.

Rozdział II ma wśród nich charakter najbardziej ogólny. Wykorzystano tu aspekt historyczny i zaprezentowano dzieje zakonów katolickich na Śląsku od XVIII w. w Królestwie Prus i w zjednoczonych Niemczech (II Rzesza, Republika Weimarska, III Rzesza) oraz losy katolickich zakonów niemieckich w Polsce Ludowej po 1945 roku (podrozdział 1 i 2). Przedstawiono też realia kształtowania nowych struktur zakonnych w trakcie przejmowania tych terenów przez władze Polski Ludowej po 1945 r.

Dwa następne rozdziały odnoszą się do najbardziej istotnych aspektów dla funkcjonowania zakonów katolickich w województwie wrocławskim w latach 1945 – 1956 w sytuacji tworzenia komunistycznych podstaw ustroju Polski po II wojnie światowej. W rozdziale III dowiadujemy się o niezwykle różnorodnych formach inwigilacji działalności wspólnot zakonnych, a także o praktyce oddziaływania na zakonnice i zakonników przez rozbudowany aparat resortu bezpieczeństwa Polski Ludowej. Rozdział IV poświęcony został sekularyzacji majątków i innych dóbr klasztornych oraz różnym rodzajom represji finansowych wobec zakonów (czynsze, podatki, windykacja należności).

Zakończenie stanowi dojrzałą rekapitulację wyników naukowych rozprawy. Autorka w sposób jasny i uporządkowany podsumowała efekty swojej pracy. Sformułowała także nowe postulaty badawcze, które pojawiły się w trakcie opracowywania niniejszego tematu.

Bibliografia stanowi szczególnie ważną część pracy doktorskiej. Odniosę się do niej w punkcie 4 niniejszej recenzji.

3. Metody badawcze.

Doktorantka precyzyjnie zdefiniowała we wstępie metody badawcze, które wykorzystywała w trakcie przygotowywania rozprawy, a więc metodę prawnodogmatyczną, metodę analizy historyczno-prawnej i metodę porównawczą. Ta

ostatnia miała jednak charakter pomocniczy. Potwierdzam zastosowanie wskazanych wyżej metod na kartach niniejszej pracy doktorskiej. Analiza przepisów prawnych zawartych w różnych aktach normatywnych przeprowadzona przez Panią magister Edytę Włodarczyk-Czech świadczy o jej dojrzałej wiedzy prawniczej. Z materiałów przesłanych mi przez Przewodniczącą Rady Dyscyplin Naukowych Nauki Prawne oraz Ekonomia i Finanse dr hab. Jacka Przygodzkiego prof. UW. Wynika, że Doktorantka potrafiła łączyć pracę naukową z bieżącą praktyką prawniczą. Obejmuje ona pełnienie funkcji referenta i protokolanta w sądzie rejonowym, asystenta notariusza w kancelariach notarialnych w naszym kraju, a także pracę w kancelarii adwokackiej w Niemczech, co ma szczególne znaczenie ze względu na temat niniejszej rozprawy (Informacja o działalności popularyzującej naukę podpisana Panią magister Edytę Włodarczyk-Czech). Jestem gorącym zwolennikiem łączenia zainteresowań naukowych historyczno-prawnych z aktualną działalnością zawodową w organach i instytucjach funkcjonujących w obrębie szeroko rozumianego resortu sprawiedliwości. Takie doświadczenie pozwala na profesjonalną interpretację nie tylko współczesnych, ale także dawnych aktów normatywnych, co Autorka znakomicie wykorzystała. Nie mam też najmniejszych zastrzeżeń w odniesieniu do stosowania metody analizy historyczno-prawnej. Doktorantka prawidłowo powołuje źródła o charakterze historycznym (przede wszystkim archiwalia), właściwie je interpretuje i wyciąga głęboko przemyślane wnioski. Nie mam wątpliwości, że „czuje” Ona atmosferę polityczną trudnych lat w historii naszego kraju po zakończeniu II wojny światowej, większość z nich określana jest w naukach historyczno-prawnych epoką stalinowską. Dostrzegam też dogłębną znajomość sytuacji ludności niemieckiej oraz społeczności autochtonicznej i nowych przesiedleńców (z kresów wschodnich, innych terenów Polski) w niezwykle skomplikowanej sytuacji narodowościowej, społecznej i gospodarczej, która miała miejsce na „ziemiach odzyskanych”.

4. Źródła i literatura

Praca oparta została na bardzo solidnej i różnorodnej bazie źródłowej. Szczególnie pozytywnie oceniam skrupulatną kwerendę archiwalną dokonaną przez Autorkę. Temat rozprawy ma charakter ewidentnie regionalny, nie przeszkodziło to jednak sięgnięciu do źródeł zgromadzonych w centralnym Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Wykorzystano oczywiście także lokalne zasoby archiwalne (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział Wrocław, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Archiwum Państwowe w Opolu). Z żalem muszę przyjąć do wiadomości, że nie udało się uzyskać dostępu do dokumentów kościelnych przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu (Doktorantka niejednokrotnie podejmowała taką próbę). Należy mieć nadzieję, iż spuścizna aktowa instytucji Kościoła rzymskokatolickiego będzie niebawem łatwiej dostępna dla świeckich uczonych zajmujących się historią ustroju i prawa.

Bardzo ważnym źródłem są akty prawne, które Autorka uporządkowała w Bibliografii na podstawie ich rangi: od ustaw zasadniczych do okólników i instrukcji ministrów. Lista ta obejmuje 100 pozycji, są to akty wydane w okresie II Rzeczypospolitej i Polski Ludowej. Dodatkowo wykorzystano akty prawa wewnętrznego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, kilkanaście drukowanych opracowań źródłowych przygotowanych przez specjalistów z zakresu prawa wyznaniowego oraz historyków i historyków prawa, a także źródła internetowe, roczniki, schematyzmy.

Doktorantka zgromadziła i wykorzystała imponującą literaturę naukową obejmującą ponad 260 publikacji. Trzeba podkreślić, że sięgnęła nie tylko do prac autorów polskich, ale uwzględniła również dorobek uczonych niemieckich i opublikowane w języku niemieckim źródła drukowane. Doceniam to szczególnie,

gdyż przyczynia się to niewątpliwie do zapewnienia jak najpełniejszego obiektywizmu rozważań w obrębie tej skomplikowanej problematyki. Nie znajduję żadnej istotnej monografii, ani wydrukowanego w renomowanych czasopismach artykułu naukowego, który zostałby pominięty.

5. Inne uwagi.

Pozytywnie oceniam wywody merytoryczne Pani magister Edyty Włodarczyk-Czech. Stanowią one najmocniejszą stronę pracy. Dokonała ona drobiazgowej analizy danych odnoszących się do niewielkiego stosunkowo terytorium (województwo wrocławskie) w niezbyt szerokim zakresie chronologicznym kilkunastu lat (1945 – 1956). Nie traktuję tego jako zarzutu, wręcz odwrotnie, uważam że to właściwy kierunek. Podstawowe ustalenia nauk historyczno-prawnych oraz prawa wyznaniowego należy uzupełniać szczegółowymi opracowaniami, które wzbogacają, ale i weryfikują dotychczasowe twierdzenia. Zaobserwowałem taki trend w niemieckiej nauce historii ustroju i prawa na początku mojej pracy naukowej (od 1991 r. kilkakrotnie odbywałem staże w Niemczech i uczestniczyłem w tamtejszych konferencjach naukowych), uznałem że to nurt prawidłowy i starałem się go realizować. Treść mojej rozprawy doktorskiej miała jeszcze węższy zakres chronologiczny (1912 – 1915) i zdecydowanie mniejszy zakres terytorialny (gubernia chełmska).

Doceniam szczególnie umiejętność powiązania analizy obowiązujących w Polsce Ludowej na przełomie lat 40-tych i 50-tych przepisów prawnych z praktyką działania organów państwa komunistycznego. Autorka dostrzega znaczenie aktów wewnętrznych niskiej rangi i szczegółowych instrukcji dla podejmowania decyzji przez te organy w stosunku do konkretnych klasztorów, czy indywidualnych rozstrzygnięć odnoszących się do zakonnic i zakonników. Doktorantka wypunktowała różnice w traktowaniu przez władze Polski Ludowej

całego Kościoła rzymskokatolickiego, w porównaniu do działań dotyczących zgromadzeń zakonnych należących do tego wyznania. Potrafiła sprawnie poruszać się w skomplikowanym splocie ówczesnych realiów politycznych, religijnych, społecznych, prawnych, narodowościowych, a nawet międzynarodowych. Mam tu na myśli politykę władz Polski Ludowej (nadzorowanych niewątpliwie przez Związek Sowiecki), decyzje podejmowane przez Watykan oraz przez polski episkopat, obejmowanie działalności duchownej na „ziemiach odzyskanych” przez zakony, które tu jeszcze nie funkcjonowały, a przejmowały dobra należące do różnych podmiotów (i różnych wyznań) istniejących w państwowości niemieckiej od kilku wieków. Moja wyjątkowa uwaga dotyczy uczciwości naukowej Pani magister Edyty Włodarczyk-Czech. W całej pracy widzimy piętnowanie polityki władz Polski Ludowej w latach 1945 – 1956 wobec zakonów katolickich w województwie wrocławskim. Zauważa ona jednak i pokazuje przykłady konkretnych decyzji władz Kościoła rzymskokatolickiego, które nie mają podstaw prawnych lub budzą wątpliwości o charakterze moralnym.

Jestem pod wrażeniem niezwykle skrupulatnej korekty rozprawy doktorskiej Pani mgr Edyty Włodarczyk-Czech. Recenzowałem do tej pory kilkanaście prac doktorskich. Z tej perspektywy mogę stwierdzić, że niniejsze opracowanie jest najbardziej „dopilnowane” pod względem wymogów egzekwowanych w procedurach wydawniczych monografii i punktowanych czasopism naukowych.

Obowiązek recenzenta obejmuje jednak wskazanie (nawet niewielkich) uchybień. Znalazłem je w nazwach państw podawanych przez Autorkę: Niemiecka Republika Ludowa (s. 72), Stany Zjednoczone Ameryki Północnej (s. 222, przypis 687). Niekonsekwentnie podawany jest inicjał imienia Piotra Stanisza: na s. 359 – prawidłowo, na s. 267, 347 i 348 błędnie wpisano literę S. Inne drobne usterki techniczne, literowe, interpunkcyjne, czy stylistyczne odnalazłem w następujących miejscach: s. 22, wers 17; s. 78, wers 16; s. 106,

wers 4 – 6; s. 114, wers 13; s. 159, wers 18; s. 168, wers 15; s. 209; wers 6; s. 233, wers 25 – 26; s. 235, wers 24; s. 237, wers 5; s. 241, przypis 768, wers 3; s. 262, przypis 854, wers 8; s. 274, wers 13; s. 285, wers 8.

6. Konkluzje.

Wskazane wyżej w recenzji uwagi nie przekreślają niewątpliwych zalet rozprawy. Praca stanowi istotny wkład do badań nad historią ustroju i prawa oraz historią prawa wyznaniowego w Polsce. Składam wniosek o wyróżnienie tej dysertacji.

Rozprawa doktorska Pani mgr Edyty Włodarczyk-Czech spełnia wymagania określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z dnia 27 września 2017 r., poz. 1789 ze zm.) w związku z art. 179 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2018 r., poz. 1669 z późn. zm.) i dlatego wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszego toku postępowania w przewodzie doktorskim (art. 14 ust. 2 pkt. 3 przytoczonej wyżej ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki).

Andrzej Winiarski